

12. Frye N. Varieties of Literary Utopias / N. Frye // Utopias and Utopian Thought. A Timely Appraisal / Ed. by Frank E. Manuel. – Boston : Beacon Press, 1966.
13. Im Hof U. The Enlightenment / U. Im Hof. – Blackwell Publishers, 2000. – 320 p.
14. Kateb G. Utopia and the Good Life / G. Kateb // Utopias and Utopian Thought. A Timely Appraisal / Ed. by Frank E. Manuel. – Boston : Beacon Press, 1966.
15. Kolnai A. The Utopian Idol of Perfection and the Non-Utopian Pursuit of God / A. Kolnai // The Utopian Mind and Other Papers. A Critical Study in Moral and Political Philosophy / Ed. by Francis Dunlop. – London and Atlantic Highlands, NJ, 1995.
16. Kolnai A. The Utopian Mentality / A. Kolnai // The Utopian Mind and Other Papers. A Critical Study in Moral and Political Philosophy / Ed. by Francis Dunlop. – NJ : London and Atlantic Highlands, 1995.
17. Krishan K. Utopianism / K. Krishan. – Open University Press, 1991.
18. Levitas R. Need, Nature and Nowhere / R. Levitas // Utopias / Ed. by Peter Alexander and Roger Gill. – Duckworth, 1984.
19. Manuel F. E. Utopias and Utopian Thought. A Timely Appraisal / F. E. Manuel. – Boston : Beacon Press, 1966.
20. Manuel F. E. Utopian Thought in the Western World / F. E. Manuel, F. P. Manuel. – Oxford : Basil Blackwell, 1979.
21. Martin L. The Frontiers of Utopia / L. Martin // Utopias and the Millennium / Ed. by Krishan Kumar and Stephen Bann. – London : Reaktion Books, 1993.
22. Modern British Utopias, 1700–1850 : 8 volumes / Ed. by G. Clays. – London : Pickering & Chatto, 1997.
23. Rose R. B. Utopias and the Enlightenment / R. B. Rose // Utopias. Papers from the Annual Symposium of the Australian Academy of the Humanities / Ed. by Eugene Kamenka. – Oxford University Press, 1987.
24. Shklar J. N. The Political Theory of Utopia : From Melancholy to Nostalgia / J. N. Shklar // Political Thought and Political Thinkers / Ed. by Stanley Hoffman. – University of Chicago Press, 1998.
25. Spate O. H. K. The Pacific. Home of Utopias / O. H. K. Spate // Utopias. Papers from the Annual Symposium of the Australian Academy of the Humanities / Ed. by Eugene Kamenka. – Oxford University Press, 1987.
26. Stephens A. The Sun State and Its Shadow : On the Condition of Utopian Writing / A. Stephens // Utopias. Papers from the Annual Symposium of the Australian Academy of the Humanities / Ed. by Eugene Kamenka. – Oxford University Press, 1987.
27. Utopias and the Millennium / Ed. by Krishan Kumar and Stephen Bann. – London : Reaktion Books, 1993.
28. Utopia. The Search for the Ideal Society in the Western World / Ed. by Roland Schaer, Gregory Clays, and Lyman Tower Sargent. – Oxford University Press, 2000. – 400 p.
29. Utopias. Papers from the Annual Symposium of the Australian Academy of the Humanities / Ed. by Eugene Kamenka. – Oxford University Press, 1987.

T. Onofriichuk

UTOPIA AS THE IMAGINING OF IDEAL. ENGLISH UTOPIAS OF THE EIGHTEENTH CENTURY: VARIETY AND TRENDS

This article provides terminological definitions of utopia as a genre and underlines specific characteristics of some English utopias of the eighteenth century, emphasizing their main features and peculiarities in the context of the Age of Enlightenment.

Keywords: *utopia, eighteenth century, literary utopia, totality, equality, individualism, travels.*

УДК 94(47+57):323.12(=411.16)“1914/1918”

Білоус Лариса

ЄВРЕЙ ЯК «ВОРОГ» ТА «ОФІРНИЙ ЦАП» У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто питання формування образу єврея як «ворога» та «офірного цапа» у Російській імперії під час Першої світової війни (1914–1918), зроблено спробу встановити причини та результати появи такого образу, а також способи його функціонування в російському імперському соціумі періоду війни.

Ключові слова: *Російська імперія, євреї, чужий, ворог.*

Оповідь у Біблії про так званого «офірного цапа» така: «...і покладає Аарон обидві руки свої на голову живого козла, і сповідує над ним усі беззаконня синів Ізраїлевих і всі злочини їхні, і всі гріхи їхні, і покладає їх на голову козла, і ві-

дішле з призначеною людиною в пустелю: і понесе козел на собі всі беззаконня їхні у землю непрохідну, і пустить він козла в пустелю» [2, с. 121]. Ця ідіома стала метафорою, що часто використовується для позначення людини, на яку

покладається вина за провини інших. Невід'ємною частиною людської природи є те, що окремі індивіди чи групи конче потребують пояснення причини події (особливо негативної) і найпростішим способом знайти цю причину є визначити винуватця. Угорський дослідник Аттіла Поук зазначає, що ідеальний «офірний цап» має суттєво відрізнитись від більшості. При цьому ворожість та ненависть викликає як невідповідність загальноприйнятим нормам, так і готовність меншості пристосуватись до навколишнього середовища, злитися з ним [32, с. 127–128]. Саме таку ситуацію спостерігаємо у випадку єврейського населення Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.: однією з причин погромів, що прокотились у 1880-х роках, було те, що євреї в результаті вибіркової інтеграції стали «помітними» (особливо серед представників так званих вільних професій), і хоча зовні вони могли зливатися з довколишнім суспільством, але продовжували зберігати свою єврейську ідентичність. Відповідно чим результативнішим ставав процес інтеграції, тим більшу ненависть викликали євреї у християнській частині населення. Як влучно процитувала Ханна Арендт слова прем'єр-міністра Великобританії Бенджаміна Дізраелі (1804–1881): «Те, що є вадою для одного, для багатьох є злочином» [1, с. 106].

Питанню «чужих» як «інших» і концепції «офірного цапа» присвячено досить значний масив наукової літератури. Перш за все варто зазначити твори видатного німецького філософа та соціолога Георга Зіммеля (1858–1918) [33, с. 402–408], американського соціолога Альфреда Шютца (1899–1959) [16, с. 191–207], американського філософа Сема Кіна [29], норвезького дослідника Івера Ноймана [6], французького філософа Рене Жирара [28], американського соціолога Тома Дугласа [25]. В історіографічному плані важливим є збірник статей «Образ ворога», укладений Львом Гудковим, під редакцією Наталії Конрадової [3]. Водночас питання образу ворога загалом та єврея як «ворога» зокрема залишається невисвітленим в українській історіографії.

Метою цієї студії є дослідження образу єврея як «ворога» під час Першої світової війни 1914–1918 рр. на території Російської імперії; встановлення причин і результатів його появи, а також способів його функціонування в російському імперському соціумі періоду Великої війни. Територіально дослідження охоплює Російську імперію, а також території, що перебували під контролем російської влади внаслідок успішних військових дій, а саме – Східна Галичина та Буковина.

Під час Першої світової війни образ єврея як такого, що веде паразитичний спосіб життя, постійно експлуатує християнське населення, а крім того, є учасником всесвітньої єврейської

змови для досягнення світового панування, було використано російською владою (особливо військовою) для пояснення своїх політичних і військово-стратегічних прорахунків. Євреї водночас стали «ворогами» та «офірними цапами». Проте ніяка пропаганда не може бути результатом, якщо не спирається на певні очікування й потреби масової свідомості, якщо вона не відповідає певним стереотипам, що вже існують у суспільстві [3, с. 11]. Як зазначає професор Лондонського університету Джон Клір, уже на початку XIX ст. російські бюрократи симпатизували західноєвропейській ідеї про те, що не життєві обставини змушують євреїв вести таку комерційну діяльність, котра є експлуаторською відносно християн, а їхні релігійні переконання. Відповідно до думки західних «експертів», Талмуд проповідує одвічну ворожість між юдеями та неюдеями та схвалює такі дії євреїв відносно християн, що чинять шкоду і водночас не тягнуть за собою покарання [31, с. 7]. В умовах сильної соціальної напруги – війни – такий образ актуалізувався, а сама ідеологема ворога була використана для мобілізації суспільства, що у свою чергу призвело до появи тотальної підозри, недовіри, а водночас створило новий горизонт свідомості, особливо актуальний в умовах націоналізації імперії, – «наші» (свої, не-вороги) [3, с. 11–13, 16].

Євреї мислились як такі, що є нелояльними до трону та держави, і ця ідея впливала із самої їх «чужості», небажання та нездатності замінити культурний зразок своєї соціальної групи на новий, що уявлявся більшістю як найкращий, найприродніший і найпридатніший для розв'язання життєвих проблем. Єврей-«чужий» поставав невідчужим, адже він відмовлявся визнати, що запропонований культурний зразок є найкращим для захисту та виживання [16, с. 205–206]. Такий «чужий» ставав маргіналом у російському імперському суспільстві, а в умовах війни – «ворогом».

Проте патріотичний настрій, що охопив Російську імперію з вибухом війни, не залишив євреїв байдужими. 25 липня 1914 р. у черговому номері газети «Рассвет» (щотижневий видання Сіоністської організації Росії; виходило з січня 1907 р. по червень 1915 р.; закрито цензурою) зазначалось: «Наше громадянське безправ'я на ділі ніколи не пов'язувалось з питанням про виконання нами наших громадянських обов'язків. Єврейське населення завжди виявляло усвідомлення обов'язку і виявить його повною мірою й у дану мить. ...рішуче, спокійно та з честю єврейство несе громадянську повинність, що лежить на ньому разом з іншими, повинність крові» [7, с. 3]. Уже з перших днів війни в синагогах і молитовних будинках проходили урочисті богослужіння про дарування перемоги російському

війську. Так, 22 липня 1914 р. такий захід було проведено у хоральній синагозі Санкт-Петербурга. Із синагоги величезний натовп із національними прапорами та портретом імператора попрямував до Зимового палацу, співаючи гімн та єврейські молитви за царя. Схожа подія відбувалася 21 липня 1914 р. у Москві. В управлінні єврейської общини Санкт-Петербурга було розпочато прийом пожертв для допомоги запасним та їхнім сім'ям, а також вирішено організувати шпиталь на 200 ліжок і надати його в розпорядження армії [7, с. 25; 8, с. 23–24].

На засіданні Державної думи 26 липня 1914 р. депутат Нафта́лі Фри́дман заявив, що євреї завжди відчували себе громадянами Росії і, незважаючи на особливо складні правові умови, в яких вони жили, «у світовій війні, що підняла всі племена та народи Росії, євреї виступають на поле битви пліч-о-пліч з усіма її народами. У важкий час випробовувань вони виконають свій обов'язок до кінця» [8, с. 3–5, 8]. Здавалося, що ворожість щодо євреїв розвіялась з початком війни. Навіть така антисемітська газета, як «Новое Время», так писала з приводу єврейських маніфестацій у Санкт-Петербурзі: «Наша нова Вітчизняна війна показує, наскільки дріб'язковими є розбіжності мирного часу перед великою ідеєю людяності та захистом слабких від хижацьких намірів сильного. Хто міг рік тому уявити, що... євреї буде закликати до патріотизму поряд з органами національної думки? Але це сталося. Натовп євреїв, що вийшов із синагоги, зустрів на шляху до Палацової площі маніфестацію росіян і тут, при загальних захоплених вигуках, злився з росіянами в одне нероздільне ціле» [8, с. 12].

Початок війни зродив надію на відміну національних обмежень [8, с. 3–4], проте вони швидко розвіялись. У своєму щоденниковому записі від 7 серпня 1914 р. російська письменниця Рашель Хін-Гольдовська (1863–1928) писала: «Чекали маніфесту, амністії політичним, рівноправ'я євреям... Нічого, крім милостивого прийому та “подяки” за щедрі жертви...»; «...який, здається, “історичний момент”, а євреям, що врятувались з Німеччини, дозволено лише протягом тижня знаходитись на території поза “смугою осілості”. Йди помирай за святу Русь, за царя-батька, за торжество слов'янської ідеї – це твій обов'язок, а гетто, відсоткова норма протягом усього життєвого шляху... – це твоє право» [17, с. 541–542]. Після короткого періоду ейфорії, викликаної початком війни, настав період випробовувань, коли шестимільйонний народ було оголошено народом-шпигуном, який підлягав виселенню із зони військових дій, що супроводжувалося вбивствами, пограбуваннями та згвалтуваннями [21, с. 483].

Під час Великої війни у країнах-учасниках, як-от Австро-Угорщина, Франція, Великобританія

чи Німеччина, спостерігалось різке посилення ксенофобії, спрямованої проти зовнішнього ворога. У Росії ж існував ще й «внутрішній ворог» – євреї та німці [26, с. 172–183]. У зв'язку з війною в Російській імперії з'явилися нові єврейські періодичні видання, що мали за мету висвітлювати як хід воєнних дій, так і участь євреїв у них. Це, зокрема, московські російськомовні журнали «Война и евреи», «Евреи на войне» (редактор і видавець Д. Ш. Куманов), «Вестник Московского еврейского общества помощи жертвам войны» [21, с. 489]. Проте діяльність таких видань була суттєво обмежена затвердженням 20 липня 1914 р. «Тимчасовим положенням про військову цензуру», відповідно до якого «військова цензура є винятковим заходом, призначенням якого є не допускати після заяви про мобілізацію армії, а також під час війни, оголошення та розповсюдження за допомогою преси, поштово-телеграфного зв'язку та промов і доповідей, що виголошуються публічно, інформації, яка може зашкодити воєнним інтересам держави» [23, с. 642]. На ділі для єврейської періодики це означало заборону публікувати інформацію про виселення євреїв, погроми та добросовісну службу євреїв у Російській імператорській армії, а також будь-яку критику рішень чи дій державної влади [21, с. 490]. Водночас допускалося друкування та розповсюдження видань, що відверто нацьковували християнське населення на юдеїв і зображали їх винятково як ворогів Росії. Так, наприкінці серпня 1914 р. у газеті «Новое время» було опубліковано інформацію про те, що «під час похорону якогось єврея у Польщі у труні було виявлено золоті монети на мільйон рублів, що були призначені євреями для передачі німецьким військам» [9, с. 25]. Іншими варіантами поширених наклепів були повідомлення про те, що євреї подають ворогові сигнали за допомогою диму від будинків, що горять, чи за допомогою вітряних млинів, подають козакам отруєні пироги, стріляють з вікон у спину російському війську, переховують солдатів ворожих армій у підвалах, прокладають підземні телеграфні лінії для передачі секретної інформації і водночас псують російські сполучення тощо [10, с. 14–16; 11, с. 21–22; 12, с. 7–13; 13, с. 9–13; 14, с. 15–18; 18, арк. 50, 58, 101, 128, 141, 175; 19, арк. 2–3; 20, арк. 4–12; 24, с. 3]. І інформація такого роду звучала в той час, коли «ми... не без тіні здивування та повної доброзичливості дізнаємося, що в такому-то шпиталі знаходиться стільки-то поранених у боях євреїв, що на солдатських грудях деяких з них красуються Георгіївські хрести» [10, с. 15].

3 лютого 1915 р. на спільному засіданні військових цензорів при Петроградському комітеті у справах друку генерал-майор М. А. Абадаш

вказав, що газети лівого спрямування значну увагу приділяють друкуванню прізвиськ солдатів, нагороджених Георгіївськими хрестами, при цьому основна їх маса є явно єврейськими, а про російські свідомо мовчать. У результаті було прийнято рішення викреслювати єврейські прізвиська і залишати тільки ініціали. Таким чином у газетах поміж російськими та «нейтральними» прізвиськами почали з'являтися колонки ініціалів. А 26 травня 1915 р. «проблема» євреїв-героїв на території Київського військового округу була вирішена шляхом заборони продажу журналів «Война и евреи» та «Евреи на войне» [21, с. 492–493].

Суспільство було переповнене чутками про зрадливість і продажність євреїв. 27 листопада 1914 р. Верховний головнокомандувач Великий Князь Микола Миколайович проголосив євреїв найбільш непохитними ворогами Росії та видав наказ про примусові виселення «у міру необхідності». Перші депортації були здійснені з території Польщі до Томської та Єнісейської губерній. Якщо в липні 1914 – січні 1915 рр. примусове виселення євреїв як елементів, «ворожих державі», з прифронтової зони у внутрішні губернії мало спорадичний характер, то під час Великого відступу у травні–вересні 1915 р. розпочали скоординовану політику масового примусового переміщення населення. За приблизними даними, у період 1914–1917 рр. з прикордонних областей Російської імперії було виселено від 500 тис. до 1 млн євреїв [30, с. 64]. Основною причиною таких дій було тверде переконання, що юдеї були потенційними німецькими шпигунами.

Семен Анський (справжнє ім'я та прізвище Шломо Раппопорт) у спогадах про своє перебування на території Галичини під час Першої світової війни згадує розмову з відомим російським адвокатом, членом Державної думи від партії кадетів, захисником Менделя Бейліса на судовому процесі у 1913 р. В. О. Маклаковим. «Ваша місія нелегка. Галицькі євреї дуже вороже налаштовані відносно росіян. Усі вони займаються шпигунством... Я не кажу, що вони єдині, хто у цьому задіяний. Русини також проти нас налаштовані. Але вони розсіяні по території. Поляки на даний момент проросійські, отже, єдиними нашими антагоністами є євреї. І, чесно кажучи, так вважають не лише військові, місцеве галицьке населення відчуває злобу через те, що євреї їх експлуатують. Лише уяви собі, у Галичині євреї є землевласниками» [24, с. 20]. Ці слова є симптоматичними, адже якщо чуткам про масову зраду євреїв повірила така прогресивно мисляча людина, як В. О. Маклаков, то що можна говорити про натовп, про малограмотного рядового російської армії?

Російське командування й урядовці фактично використовували євреїв у ролі «офірного цапа».

4 серпня 1915 р. міністр внутрішніх справ князь М. Б. Щербатов на засіданні Ради міністрів охарактеризував ситуацію так: «Наші зусилля переконати Ставку безрезультатні. Усі доступні нам способи боротьби з упередженнями вичерпані. Ми всі разом і кожен окремо неодноразово і говорили, і писали, і просили, і скаржились. Проте всесильний Янушкевич (генерал-лейтенант М. М. Янушкевич, начальник штабу Верховного головнокомандувача. – Л. Б.) вважає, що загальнодержавні міркування для нього є не обов'язковими. В його плани входить підтримувати в армії упередження проти всіх євреїв загалом і виставляти їх винуватцями невдач на фронті» [22, с. 43].

Показовим є зауваження, зроблене в одному з номерів сповненого патріотичного пафосу офіційного видання «Літопис війни 1914–1915». Звернувши увагу на гостинність, що виявили прибалтійські німці при появі німецького війська в районі Шавлі (нині Шауляй, місто на півночі Литви), автор статті констатує їх продажність і ставить питання: «Чи не ті це іуді, що показували німецьким роз'їздам стежки та малі шляхи?». Таким чином німці та євреї водночас постають як народи, що провалили «великий іспит на вірність Русі»» [4, с. 604]. На сторінках видання євреї з'являються лише в образі зрадника. Так, описуючи випадок порятунку артилерійської батареї від ворожого обстрілу, автор висловлює здивування німецькою обізнаністю з розташування останньої, проте він знаходить цьому просте пояснення: козацький роз'їзд бачив єврея, що проходив поряд нібито у своїх справах, і саме він і видав ворожим військам точне місце розташування російської артбатареї [5, с. 624; 34, с. 50].

За своєю суттю російський антисемітизм періоду Великої війни являв собою нетерпимість до «чужого» та незрозумілого: «Це та ж звичайна ворожість, яку відчуває примітивна нерозвинута людина до всього чужого, до всього того, що не пасує до того звичного, що вона щоденно бачить довкола себе... Євреї є чужим, чужим тому, що не схожий на корінного своєю мовою, одягом, звичками, релігією» [15, с. 6]. Прикладом цього є арешт Філіпа Циммера восени 1914 р. поблизу містечка Долина (нині населений пункт Івано-Франківської області. – Л. Б.) за підозрою в наклепі на місцеве населення австрійській владі. Насправді сталося непорозуміння. Було заарештовано місцевих селян, але австрійські військові не мали змоги провести допит, бо не розуміли української мови; запросили Циммера як перекладача (мова їдиш, розмовна мова євреїв-ашкеназі, є близькою до німецької), але тепер уже селяни не розуміли того, що говорив Циммер, тому коли прийшли російські війська, донесли на нього, як на наклепника [18, акр. 50]. До посилення ворожості щодо євреїв призводило

також погіршення економічного становища і, як наслідок, – добробуту населення, у чому звинувачували насамперед євреїв, основна маса яких була задіяна в торгівлі. Їх звинувачували у стрімкому зростанні цін на предмети першої необхідності, у вилученні з обігу золотого рубля тощо. Параноїдальні настрої, що панували в Російській імперії під час війни, призводили до того, що увага зверталася лише на негативні сторони «ворога», закріплені за ним суспільною уявою.

Отже, в умовах світової війни «чужий» став «ворогом», нерозривно пов'язаним з мотивом на-

силля, що пронеслося територією «смуги осілості» у вигляді чергової хвилі єврейських погромів і депортацій. Євреїв почали розглядати не лише як експлуататорів, що паразитують на християнській частині населення імперії, а й як внутрішніх ворогів, нелояльних до трону та держави. Водночас євреї стали одним із тих чинників, що мобілізував російське імперське суспільство, прислужився до творення негативної солідарності, а водночас виступали «офірним цапом», слугували зручним громовідводом при поясненні стратегічних прорахунків російського командування.

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Ханна Арендт; [пер. з англ. – Володимир Верлока, Дмитро Горчаков]. – К.: Дух і літера, 2002. – 575 с.
2. Біблія. Книги Священного писання Старого та Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями та додатками; [пер. з рос. – патріарх Філарет]. – К.: Видання Київської патріархії Української православної церкви Київського патріархату, 2004.
3. Гудков Л. Идеология «врага»: «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции / Лев Гудков // Образ врага / [сост. Л. Гудков; ред. Н. Конрадова]. – М.: ОГИ, 2005. – 334 с.
4. Летопись войны 1914–1915. – 1915. – 9 мая. – № 38.
5. Летопись войны 1914–1915. – 1915. – 16 мая. – № 39.
6. Нойманн И. Б. Использование «Другого»: Образы Востока в формировании европейских идентичностей / Ивэр Нойманн; [пер. с англ. В. Б. Литвинова и И. А. Пильщикова; предисл. А. И. Миллера]. – М.: Новое издательство, 2004. – 336 с.
7. Рассвет. – 1914. – № 30. – 25 июня 1914 г.
8. Рассвет. – 1914. – № 31. – 1 августа 1914 г.
9. Рассвет. – 1914. – № 36. – 5 сентября 1914 г.
10. Рассвет. – 1914. – № 38–39. – 19 сентября 1914 г.
11. Рассвет. – 1914. – № 40. – 3 октября 1914 г.
12. Рассвет. – 1914. – № 41. – 10 октября 1914 г.
13. Рассвет. – 1914. – № 44. – 31 октября 1914 г.
14. Рассвет. – 1914. – № 45. – 7 ноября 1914 г.
15. Рассвет. – 1914. – № 5. – 1 февраля 1915 г.
16. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / [сост. А. Я. Алхасов; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой; научн. ред. перевода Г. С. Батыгин]. – М.: Институт фонда «Общественное мнение», 2003. – С. 191–207.
17. Хин-Гольдовская Р. М. Из дневников 1913–1917 / Р. М. Хин-Гольдовская // Минувшее: Исторический альманах. – Вып. 21. – М.: Atheneum-Феникс, 1997. – С. 521–596.
18. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 221.
19. ЦДІАК. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 554.
20. ЦДІАК. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 906.
21. Эльяшевич Д. А. Правительственная политика и еврейская печать в России, 1797–1917: Очерки истории цензуры / Дмитрий Аркадьевич Эльяшевич / Петербургский еврей-
- ский университет, Санкт-Петербургская государственная академия культуры. – СПб.: Мосты культуры; Иерусалим; Гешарим, 1999. – 792 с.
22. Яхонтов А. Н. Тяжелые дни (Секретные заседания Совета министров 16 июля – 2 сентября 1915 г.) / А. Н. Яхонтов // Архив русской революции. – Берлин, 1926. – Т. XVIII. – С. 5–136.
23. Acty prawodawcze wydane w związku z wojną 1914/15 r. – Warszawa: Nakładom wydawców, 1915. – 842 s.
24. Ansky S. The Enemy at His Pleasure: A Journey through the Jewish Pale of Settlement during World War I / S. Ansky / [edited and translated by Joachim Neugroschel]. – New York: Metropolitan Books/Henry Holt and Co., 2002. – 352 p.
25. Douglas T. Scapegoats: Transferring Blame / Tom Douglas. – New York: Routledge, 1995. – 213 p.
26. Fuller William C. The foe within: fantasies of treason and the end of Imperial Russia / William C. Fuller. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006. – 286 p.
27. Gibson J. L. Russian Anti-Semitism and the Scapegoating of Jews / James L. Gibson, Marc Morjé Howard // British Journal of Political Science. – Cambridge University Press, 2007. – Vol. 37. – № 2. – P. 193–223.
28. Girard R. The Scapegoat / René Girard. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1989. – 232 p.
29. Keen S. Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination / Sam Keen. – San Francisco: Harper & Row, 1986. – 199 p.
30. Lohr E. The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I / Eric Lohr // Russian Review. – 2001. – Vol. 60. – P. 404–419.
31. Pogroms: anti-Jewish violence in modern Russian history / [ed. by John D. Klier, Shlomo Lambroza]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 393 p.
32. Pók A. Scapegoating and Antisemitism After World War I: Hungarian Political Thought and Action [Електронний ресурс] / Jewish Studies at the CEU. Yearbook (2002–2003). – Budapest: CEU Press, 2003. – P. 125–134. – Режим доступу: <http://web.ceu.hu/jewishstudies/yb03/12pok.pdf>. – Назва з екрана.
33. Simmel G. Stranger / G. Simmel // The Sociology of Georg Simmel / [ed. by Kurt Wolff]. – New York: Free Press, 1950. – P. 402–408.
34. The Jews in the eastern war zone. – New York: American Jewish committee, 1916. – 120 p.

L. Bilous

THE JEW AS “ENEMY” AND “SCAPEGOAT” IN THE RUSSIAN EMPIRE DURING THE FIRST WORLD WAR

The article raises the issue of the creation of the image of the Jew as “enemy” and “scapegoat” in the Russian empire during World War I. The author attempts to determine the causes and the results of its appearance and also the manner in which it functioned in the Russian imperial society.

Keywords: Russian empire, Jews, stranger, enemy.